

1. KOŁO (428) *sb n*

koł- (w tym 2 r. błędne znakowanie), kół; końcowe o jasne.

sg *N* koło (72). ◇ *G* koła (69). ◇ *A* koło (43). ◇ *I* kołem (47); -em (20), -(e)m (27). ◇ *L* kole (51). ◇ *V* koło (6). ◇ *pl N* koła (56). ◇ *G* kół (26). ◇ *A* koła (40). ◇ *I* koły (4). ◇ *L* kołach (7) *HistAl*, *BielKron*, *Mącz*, *BielSpr* (3), *GórnRozm*, kol(e)ch (3) *RejWiz*, *Calep* (2); ~ -ach (5), -äch (1) *BielKron*, -(a)ch (1). ◇ *V* koła (1). ◇ sg *G a. pl A* koła (1). ◇ *du A* (cum nm) kole (2) *BielSpr* 61, *Strum* D13.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XIX w.*

1. *Figura geometryczna: część płaszczyzny składająca się z punktów położonych wewnątrz okręgu i na okręgu; okrąg; orbis Mącz, Cn; (h)absis, orbita, rota Mącz; arnbitus (rotundus), circinatio (rotae), circulus, circumferentia, circumflexio, circumflexus ambiens, gyrus, linea circumcurrens, planities rotunda Cn (48): Circulus*, który po Polfku może być rzeczón Koło/ ięft Figurá ná równi iedną Linią okrążóną *GrzepGeom* D3; *Diameter*, ięft *Linea* prosta/ która od iednego brzegá idzie do drugiego przez pośrzodek/ to ięft/ przez *Centrum*. dzieląc koło ná dwie równé części. *GrzepGeom* D3v; Ale do mierzánia Kołá/ naprzód potrzebá ięft wiedziéc/ iáko wielki ięft *Diameter GrzepGeom* H3v, C4v [4 r.], D, H3v [2 r.], H4 [2 r.], H4v (28).

W charakterystycznych połączeniach: koło dzielić, liczyć, (u)czynić (2), (z)mierzyć (3); mierzenie koła, summa, sztuka (5).

*Zwroty: »okresić (albo opisać), opisany, okreszony kołem« [w tym: okreszony albo opisany (1)] [szyk zmienny] (3 : 2 : 1): Figurá o fześci węglách/ kołem opifána. *GrzepGeom* D4; Okrésić álbo opifác kołem którą Figurę/ z proftych linii vczynióną/ zową tho/ kiedy około niéy ták bywa otoczóné/ że fye iéy węglów tyka. *GrzepGeom* D4, E4v, F [2 r.].*

»wpisać koło; koło wpisane« (1; 1): w pifác koło w Figurách/ które fą z proftych linii/ zową to/ kiedy ié wládą we wnątrz ták áby ftron ónéy Figury tykáło. *GrzepGeom* D4, D4v.

*Wyrażenia: »brzeg [= obwód] koła« (1): A iefliżeby tákowé Figury kołem były okrążóné/ tedy ich *Diameter* póydzie przez pośrzodek kołá/ to ięft/ przez *Centrum*: á brzegiem kołá po obu ftronách będzie fye kónczył. *GrzepGeom* D4.*

»koła cyrkumferencyja [= obwód]« [szyk 1 : 1] (2): A to ięft *Circumferentia* tego Kołá. *GrzepGeom* 12, H4.

»dyjiameter [= średnica] koła« (1): To tedy ięft *Diameter* Kołá. *GrzepGeom* D3v.

»okrażność (a. okrąg), obod [= obwód] koła« (2 : 1): Absis, vel habsis Graecum est curvatura rotae. Krziwość/ álbo/ okrażność kołá. Obód yáko niektorzi zową. *Mącz* lc, 267c; obácz iáko wielka ięft *Circumferentia*, álbo Obód tego Kołá. *GrzepGeom* 12.

»kołem okrążony« = *wpisany w koło* (1): *GrzepGeom* D4 cf »brzeg koła«.

»(po)śrzodek koła« (4): A punkt który ięft we śrzodku Kołá/ zową ij *Centrum*. *GrzepGeom* D3v, D4, E4v, H3v.

*Szereg: »koło albo co okrągłego« (1): Orbita aliquando pro Rota, Miáfto kołá álbo czego okrągłego. *Mącz* 267c.*

2. *Pojęcie astronomiczne (35) :*

a. Drogi na niebie, po których przebiegają ciała niebieskie; zodiak; także ich wyobrażenie – mapa nieba; fasciae orbis Mącz; tropici circuli, metae solis, puncta reversionis solaris, Solstitialis Cn (33) : A rzekłszy to nątychmiałt wyiął z zánadrza íwego bárzo piekną tablicę [...] trzy kołá w íobie máiącą/ w íednym kole było XII. známion niebieskich *HistAl* A3; *RejWiz* 147; *KochFr* 57; Gwiazd nie błędnych/ y kołá/ y znáki pokażę. (*nagł*) Kołá. (–) Cztéry Kołá przednieyfszé káždému znác trzebá/ Kto chce lotnych lat biég znác/ y porządek niebá. *KochPhaen* 17–18; Zodiákiem to koło Grékowie miánuią: Bo wnim rózné źwierżetá porządkiem nayduią. *KochPhaen* 20, 18 [3 r.], 19 [4 r.], 20 [2 r.]; *GórnTroas* 33; *RybGęśli* C2v; *SzarzRyt* B3v.

W charakterystycznych połączeniach: koło gorne, gwiazd, lotne, położone, przednie, rozdzielone, umiarkowane, Tytanowe; nawracać koło; koło obraca się.

Zwroty: »kołem íść (*a. obyść*), (po)chodzić« [*szyk zmienny*] (2 : 2): *KochPs* 94; *KochPhaen* 15; Poyżrzy po íklepie/ y kręgu przeżyryftym/ Vznay y wagę: pátrz íák kołem íftym/ Chodzi *GrabowSet* T3, Q.

»kołem się toczyć« (1): Tákże gdy iuz to niebo íwym íie kołem toczy/ A tę zyemię máluczka/ zewízech ítron okroczy *RejWiz* 148.

Wyrażenia: »koło małe« (1): Cynofurá zás mniefsza/ lecz wódzem pewnieyftym Zeglarzowi: bo wízytká biega w kole mniefzym. *KochPhaen* 2.

»koło niebieskie, (jest) na niebie« [*szyk 5 : 1*] (4 : 2): *BielKron* 263; *Fasciae orbis*, pro íis quas Astrologi Sonas vocant, Niebieskie koła álbo obrázy. *Mącz* 119a; *KochPs* 202; *KochPhaen* 18, 19; *ZawJeft* 10.

»koło wielkie« (1): TAMże íá prędkie nogi Skopu rogátého/ Który ściéífkámi bieząc kołá nawiétfzého/ Kofmátéy Cynozury przedsię nie zoftáie. *KochPhaen* 9.

Szereg: »okrąg albo koło« (1): Zodyák íeft okrąg álbo koło ná niebie/ ná kthorym íá dwánaście známion w okrąg íedno po drugim *BielKron* 263.

b. Według ówczesnych pojęć sklepienie nieba (1) : A íż to niebo nie ma ktoby nim obracał [...]. A być teź rzekł íż dyabli/ źlećby íie nam stáło/ Pewnieby íie to koło nam íście ípádáło. A bez wízego rátkunku ná zyemięby pukło *RejWiz* 148v.

c. Koło podbiegunowe (1) :

Zestawienie: »żelazne koło« (1): *Polum Arcticum* íáko Miechowitá pífze/ Polacy żeláznym kołem zowá. *KlonŻal* B4 marg.

3. Spirala; zwój; spira Mącz (4) : Gdzie ma głowę Helice/ tám ogón położył/ Potym íye íam ku głowie Cynozury złożył. A obízedízy íá do nóg óftátecznym kołem/ Rzućił íye wzad *KochPhaen* 3.

Zwrot: »w koło się wić, zwity« [*szyk zmienny*] (1 : 1): *HistAl* M5; *spira* sunt Revolutiones sive circuli quae in seipsos non recurrunt, Krys/ okrąg álbo cirkiel którego íie koniec z końcem nie íchodzi ále íie ták wiye w koło yákoby powroz álbo wąż. *Mącz* 408b.

Wyrażenie: »w koło stoczony« (1): a Morze íie mu widziáło íakoby ímok w koło ítoczony álbo zwity. *HistAl* M5.

a. W funkcji przysłówka: »kołem« (1) : Zátoczóna [*linea*] íeft/ która ze wnątrż ídzie kołem ná wierzch. *GrzepGeom* C2.

4. Zasadnicza (okrągła, ruchoma) część urządzeń transportowych lub poruszających mechanizmy (217) : Rota. Radt, Koło. Mymer¹ 15v; Mącz 180b, 358d [2 r.], 420c; Calag 383b; Calep [736]b, [928]b.

a. Służące do transportu, przeważnie u wozu; rota Mącz, Cn; orbis Cn (175) : WróbŻółt 82/14; LibMal 1544/77v; á ten gmach był poftáwion ná kołach przez czarnokięłthwo HistAl L7; RejWiz 29v; Leop *B4v, Ez 3/13, 10 arg [2 r.], 2, 6 [2 r.] (20); UstPraw Ev; RejZwierz 114v, 138v; A gdy chodźili Cherubini/ chodźiły theż łpołu y kołá BibRadz Ez 10/16, Ex 14/25, Is 5/28, Ez 10/2, 6 [2 r.], 9 [4 r.] (17); BielKron 95v [3 r.], 354; Mącz 345a; HistRzym 25; Sthárzy walecznicy dobywáli Miałth álbo Zamkow Tárány włożywłzy drzewo wielkie ná dwie Kole BielSpr 61; BudBib Ez 10/2, 6 [2 r.], 9 [4 r.], I 411d marg, 10/10 [2 r.] (15); ModrzBaz 127v; CzechEp 306[2 r.]; KochTarn 76; Radius – Strom od słońca, łtromien. Spicza wkolie. Calep 893a; GostGosp 82; SarnStat 277.

koło czego (2): BibRadz Dan 7/9; łtolicá [= tron] też iego czerwieniáá fię iáko ogień/ á kołá iey gorzáły iáko ogień. BudBib Dan 7/9.

koło u czego (3): Item powyedzial yłch theráfz przed Szwyąthi wołz odarlł tho ielł kola v Rydwana kthorich bilo 8 LibMal 1544/78v. Cf »koło u woza«.

W porównaniach (9): WróbŻółt 76/19, 82/14; Nye ćirpże im o Boże moy włłfetczeńłtwá tego/ Vczyńże z nich yáko koło co fie pędko toczy LubPs S6; BibRadz Eccli 33/5; RejZwierc 20v. Cf Frazy, »jako koło się kręcić«.

W charakterystycznych połączeniach: koło zgodne; kola głos, kołat, pośrzodek (7); koło w kole (3); postawion na kołach; cztery koła (13), dwa (3); koło nieść, odrzeć; wniść między koła (2); koła chodzą, idą (4), zgadzają się (zgodnie biegają) (2).

Przysłowia: Ano fie kołá łmaruią łedni czcią drudzy dáruią RejRozpr D2; Lecz ty radzęć łmaruy kola RejKup e8; Iac niedbam niech niekunłtyą Mniecz fię ty koła smáruyą RejKup x5.

ábyś nie chodźił iáko piąte koło między ludźmi RejZwierc 20v; A włzythkim brzytki y mierziony/ á práwie iáko piąte koło zá wozem ták fie tákı między ludźmi toczy. RejZwierc 268.

iż chociaź nie ták wyráźnie to czynić chce ábo może/ iáko w przełżłym kázaniu w ktorym teź babę, iáko mowią, naydzie, tylkoż to że ná łnfze kołá przełádzoną CzechEp 109; Przyłzli nád łzáchy/ do dawnego łtołá/ Tám (iáko mowią) táz bábá/ tyź koła. KochSz C2v.

Według oney przypowieści/ im gorłłe kołá tym bárzyey łkrzypya. GliczKsiąż P8v.

Frazy: »obraca (a. obroci) się koło; obracać się jako koło; obracające się koło« = *rota revertitur PolAnt*; *acta rota Modrz* (3; 1; 1): á gdy ty rzeczy zawinielz ná łzije plię iżby gębą niemogł dofiiaćz/ tedi fie będzie wkoło obraczał iako koło tak długo aż padnie ná ziemię iakoby zdechłł FalZioł I 25d; BibRadz Ez 10/16; BudBib Ez 10/16; ModrzBaz 142v; KochFr 25.

»koło się toczy; jakoby koło, koło, kołem, ná dwu kołach toczyć (się) (a. taczać)« = *rota circundatur*; *conterere rotam PolAnt* [szyk zmienny] (2; 1 : 1 : 1 : 1): Y kołá fie łnádniey toczą Kiedy włłfytycy Czterzey łkoczą RejRozpr G; Leop *B4v; RejZwierc 268; BielSpr 66v; BudBib Is 28/27, 28.

Zwroty: »koło hamować; hamowanie koła« = *sufflaminare Calep* (1 : 1): Sufflamen, retinaculum quo decurrens rota inhibitur, Hamowanie kołá. Mącz 427c; Calep 1026b.

»jako koło się kręcić« (1): Ták y tych odpraw pánie: niechay zmierzą łobą Kray żydowłki/ którego dołtác chca pod tobą. Iáko koło/ z myśłámi niech łye kręca łwémi *KochPs* 125.

»koło okować; koło okowane« (1; 1): *LibMal* 1547/137v; Canthus, Szyny żelazne którymi koła okowayą. *Mącz* 34b.

»wozić na kołach« (1): Dział Turcy nie wożą ná kołách iáko v nas/ ále ie nołżą na Wielbłędzích *BielSpr* 55.

»koło zadzierzać« = *hamować* (1): Sufflamen, Instrument á naczynie wozowe krorym [!] koło zadzierzayą gdy z wyłokiey á łpzrikrey [!] góry wós łpułzczayą. *Mącz* 131a.

Wyrażenia: »okrąg koła« (1): Orbile, Okrąg koła. *Mącz* 267c.

»koło wozowe, u woza« = *rota carri Vulg; rota plaustri PolAnt* [szyk 4 : 1] (3 : 2): vox tonitruui tui in rota. [...] á łzumienie gromu twego iakoby koła v woza. *WróbŻółt* 76/19; *BibRadz Eccli* 33/5; *Mącz* 345a; *BudBib Is* 28/28; Do łtodoły łię [...] wemknie. Tám łupi zamki/ pługi/ y wozowe koła *KlonWor* 34.

»woz (a. kara, a. kolasa) o czterech kołach, o dwu kolech, ze czterech koł« = *carruca, cisium Calep* (2 : 2 : 1): Czwartá byłá Korśea Oceanowá corá/ tá wymyśłiłá woz o czterech kołach. *BielKron* 23; *BielSpr* 61v; *CzechEp* 306; *Calep* 167b, 201b.

»zwono koła« (1): Absis – Sklepienie. Oko V łeci. zwono koła. *Calep* 8b.

W przen (32) : *RejWiz* 138; Gdzie przyrodzenie hámovánia z gołá Nie ma/ woz łłucze y połámie koła. *RejZwierc* 223v; Iełt Bog ná niebie inłzy bez ktorego áni Prędkí dzień może wieśc twoich koł wzłoconych/ Ani noc łkrzydeł rułzyć zábrudzonych. *WitołŁut* A6.

Frazy: »koła [w tym: czego (3)] (wolno, swowolnie) rozbiegają się (a. (roz)bieżą (się), a. zabiegają się); rozbieżone koła« [szyk zmienny] (7; 4): Vważayże ty z młodu łzkody y pożytki/ Iáko małz w łobie łkromić niepotrzebne zbytki. Bo iáko łie ty koła wolno rozbiegáią/ Iuż więc potym włciągáiąc vzdy łie tągáią. *RejWiz* 190v, 180v; *RejZwierc* 138v; A to iełzcze onych czálów to mowił/ gdy łię koła vłtaw ludzkich/ łłowo Boże łłumiących/ nie ták były rozbieżály. *CzechEp* *2, 4; *ReszPrz* 71; tedy ták rozbieżone koła tego przekłętego opillłwá/ zniłzczenie R.P. zá czálsem vczynić mogą. *PowodPr* 74, 55.

»koło toczy się (a. toczyć się musi); koło toczyć (a. zatoczyć)« (5; 4): *RejWiz* 89; Y thák Náurá/ á tym łpołobem to koło tocząc/ dáie/ y vžycza nam łmiertelnym / niełmiertelności. *GórńDworz* X7v; *RejPos* 323; A iáko co raz rzekł/ y iáko czo kthoremu łtworzeniu przywłáłzczyć raczył/ tákże łie iuż to koło wiecznie á nieodmiennie thoczyć mułi áż do łwięthey woley iego *RejZwierc* 2v, 30v, 40, 68v, 122; [słóńce] kiedy pod ziemię biegłe koła toczy/ Z iey głowy napośłedzey łpułzcza łwoie oczý *WitołŁut* A3.

Zwroty: »koła mazać« = *ułatwiać drogę* (1): Iż gdy to cynią czo kazą Iuż do nieba koła maza *RejKup* 12.

»rozpuścić (a. wolno puścić) koła« [szyk zmienny] (3): Gdyby łumnienie nie włciągáło z gołá/ Przyrodzenieby rołpuściło koła. *RejZwierc* 223, 29v, 223v.

»(za)hamować koła; koła zahamują się (a. zahamować się mają)« [szyk zmienny] (5; 2): Z młodu hámuý koła. *RejWiz* 190v *marg* [idem Dd5], 137v, Dd5; *RejZwierc* A3, 238v, 239; *CzahTr* C2.

a) W opisie gwiazdozbiorów Wozy (1) : Trzy gwiazdy nieśie dyfzel/ czterémá pałaią Kołá KochPhaen 2.

α. Symbol niepewności losu, zmiennych kolei życia (30) : Tego/ co koło ono/ ma ná probie Ktore dobrego tłomi/ złe wyftawia/ Ládá bełtya wzgardza GrabowSet Yv.

koło czego (7): Leop Iac 3/6; WujNT Iac 3/6; Lecz komu ćieniem zaydzie szczęścia koło/ Kázał trwác/ świátłá czekaiąc wefoło. SzarzRyt D 3v; KlonWor 72. Cf Wyrażenie.

Przysłowia: Widzę iż fie nie mylą czo szczęście maluią A iego dziwne łprawy dziwnie wypifuią Bo fie to iako koło vftawicznie toczy Czałęm chude wywyłfza czałęm zacne tłoczy RejJóz K6; Tak fię świat ten kolem toczy Wzaiem łobie lupyą oczy. RejKup f3; Wielz że szeżęście kołem fie ná tym łwecie toczy RejWiz 35; Ták im oná fortuná co ná kole łtoi/ Iako innym motylem po łwey myłli broi. RejWiz 87v; Abowiem ták fortuná łwe kołá obráca/ Ni łámá wzwie/ bo łlepa/ gdzye kogo námáca. RejWiz 100; Málowáli ią wzgorę oná kołem toczy/ Iedny w zacność wywyłfza drugie ná doł tłoczy. RejWiz 127v, 168; Fortuná zówždy ná kole fie toczy RejZwierc 229v, 66; GórnTroas 8; Kiedy kto łłowá rad/ zá rzecz wdawa/ Ledwo co kołá Fortuná tknie z łtrony/ Wnet y bez ręki prołzenia/ odłtawa. GrabowSet Yv; Ty płochymi koły czáfy iák chcełz mykałz RybGęłli Bv; A iż ná cnotę fortuná iák zywo, Nie zyczna, z oka pátrzy rádá krzywo, Rułzyłá kołem, álic wnet łpráwiłá, Ach cnego Pána łławę ołzpeciłá. KlonKr C4; Lecz gdy fię iego potym vzaliłá [fortuna], Y w pierwłzú kłobę koło wyftawilá. Pomorłkiey ziemie dołtał pod Krzyzaki KlonKr Ev, D2v, Ev; Zdrádlıwa niełtáteczna [fortuna] bo na kole łtoi/ Przewrotnym/ nie dufay iey rádác wiele broi. CzahTr L4v; Dobry zyłk pewny á prętki choć rowny/ Stráłzny ow główny Co nim Fortuná łzáwia ná łwym kole/ Iáko kołterá wárcabámi po łtole. KlonFlis E2v. [Ogółem 18 r.].

DObra to/ Páwle/ (możełz wierzyć) łzkołá/ Gdzie każą pátrzac ná połednie kołá. KochFr 37; Nie wierz fortunie/ co łiedzilz wyłoko: Miéy ná połednie kołá pilné oko KochPieł 35; Nie pátrzałem w żadne [lege: zadne] kołá/ Dził mi idą łłkry z czołá. CzahTr H4.

Wyrażenie: »koło fortuny, fortunne« = *rota fortunae* Mącz [szyk 3 : 1] (3 : 1): Abowiem gdyż włzyłcy w kole prętkim fortuny obcuiey/ częłthokroc z bogactw w vbołtwo/ z wełela w łmęthek/ z wyłokołci ná niskoć y tám y łam fie przemieniamy HistAl C5, C5; Mącz 358d; WisznTr 20.

b. Koło napędowe młyna wodnego (12) : ábowiem nie może być bez tego by łye y Grobla nie miałá trząść kiedy Młyn miele/ y ty korytá którymi wodá idzie ná kołá mułzú łye w Grobléy rułzyć. Strum I2, I2v [2 r.]; CzechEp 83.

Przysłowie: Bedziecieli zgodnemi Pan Bog zwami bedzie/ bedziecieli też iako owe kola co kazde na łwoi mlin wode ciagnie tam onim niemiłcie PaprUp L2v.

Wyrażenia: [»koło foluszowe«: Jest tam młyn na rzece Wkrze [...], ma dwie kole mączne walne, a trzecie też walne foluszowe, kędy sukna folują. LustrPłoc 1565/31.]

»koło korzeczne, korzecznik« = *koło o łopatkach w kształcie skrzynek, które się napelniały wodą* (1 : 1): Tedy póydzie tym iednym złobem wody ták wielé/ że mogą mieć człterzy kołá korzeczné. Strum [H], Dv.

[»koło mączne«: LustrRaw 65; Młynarz tego młyna wkupny, [do] zboża wszelakiego dwie kole mączne mając LustrMalb I 134, I 128; LustrPłoc 31; LustrPom 9.]

»młyn na jedno koło, na dwie kole, trzema koł« (1 : 1 : 1): Szérokóść Przekopy ták czyní iáko wielé wody potrzebuiesz. Iesli ná Młyn Korzeczny ná iedno koło/ tedy dofyć Dwá łokciá. Iesli ná dwie kole/ tedy trzy. *Strum Dv*; Młyn trzemá koł/ tuż przy wsi *GostGospPon* 169.

»młyńskie koło« (1): Vłylyzylz młyńfkich (achćież mnie iuż ná nie) Koł nárzekánie. *KlonFlis* F4. [»koło paleczne«: w jednym jest młyn kuntorowski [...] z kołem palecznym *LustrPom* 211.

»koło pytlowe«: Do tego młyná 6 kól dostatecznie naprawionych korzeczných, to jest 3 pytlowe, a 3 śrutowe *LustrMalb* I 155.

»koło rudne«: Przy tej rudzie są dwie kole, jedno mączne, drugie rudne *LustrPom* 9.

»koło słodowe«: Pierwszy młyn [...] ma kól słodowých 4 *LustrMalb* I 54, I 128.

»koło stępne«: [młyn] ma 3 koła korzeczne, 2 mączne, a 1 stępne, co jagły tłuká i su[k]no folują *LustrRaw* 65.

»koło śrutowe«: *LustrMalb* I 155 cf »koło pytlowe«.]

»walne koło« (1): To fye téż rozumie y o Młynie/ v którégó zbuduiesz wálnó koło. *Strum Dv*.

c. Garncarskie (1) :

Wyrażenie: »koło zduńskie« (1): rota figularis, Koło zduńskie. *Mącz* 127b.

d. Rodzaj dźwigu, kołowrót; machina (tractoria), tympanum Mącz, Cn; chelonium, ergata, puteal, trochlea Mącz; haustum Calep (10) : tá wieżá byłá nád łamą rzeką wyłtáwioná/ w ktorey kołem wodę czerpano do zamku *BielKron* 315v; *Mącz* 51c, 107d, 202d, 332d, 466b; *Calep* 473a.

W charakterystycznych połączeniach: koło nad studnią (3); kołem wodę czerpać.

Fraza: »koło obraca się« (1): á koło nád łtudniá obráćć fie będzye *BielKron* 82.

Szereg: »koło, (albo) kołowrot (albo wał)« (2): Trochlea, Koło/ kołowrot álbo wał/ którym nieco na górę wyciągáją/ yáko łá nád łtudniámi/ żorawie/ wáły/ y kołá. *Mącz* 466b, 471a.

e. Narzędzie tortur; rota Calep, Calag, Cn (11) : Potym wielkie pálce v nog bywáią zwiázáne/ á powroz od nich około ośi v kołá kręcá *GroicPorz* iiv; Krol mądry nyłfczy bezbożne/ y zálámuie nád nimi koło [et incurvat super eos fornicem]. *Leop Prov* 20/26; *BudBib Prov* 20/26.

W połączeniu szeregowym (1): pogotowiu był ogień/ miecz/ krzyż/ kołá/ bicze. *SkarŻyw* 206.

Zwroty: »koły roztargnąć« (1): Drudzy piżá/ koły ná dwoie rołtárgnąć/ iáko tego ktory wiáry nie dzyerży. *BielKron* 102.

»w koło wpletać, wplecion« (2 : 1): Naprzod/ zábije kto kogo [...]: táki koniem około rynku ma być włóczon/ pothy m w koło wplećion. *GroicPorz* 112, ii4; *RejZwierc* 151v.

»kołem złamać« (1): Radebrechen. Kołem złamać. Plectere rota. *Calag* 383b.

Wyrażenie: »na kole obracan; obracanie koła« (1; 1): *GroicPorz* iiv; Ixion, Król/ Tefalieykki [!] który wedle poeckich fabuł bez przestanku ná yednym kole w piekle bywa obracan. *Mącz* 179d.

5. Kształt koła naturalny lub powstały z celowego układu, też przedmiot okrągły (27) : Skłádzmy fie práwi kołem/ iżby ieden drugiego głową dotykał [...]: zgánili drudzyj tę rádě/ mowiąć/ Kiedy fie práwi rozelpim/ wnet głowy dáleko od siebie będą/ w tym mogá wilcy przypáść/ y wyiáć s kołá dwu/ y trzech/ że drudzy nie vcziúją. *GórnDworz* P5; Kwiatki bárwy rozmáitéy/ Któré ná łubce obłzytáy/ Vłádzę w nadobné koło/ Y wložę ná łwoie czoło. *KochSob* 64.

Przen: Błędne koło w rozumowaniu (1) : Pytał/ prawi/ ieden Doktor Weglarzá/ coby wierzył? Odpowiedział/ co kościoł wierzy: á kościoł co wierzy/ co ia: á ty co/ co kościoł. Ták go ná dálřzą rozmowę z tego kołá nie mógl wyciągnąć *ReszPrz* 12.

a. *W funkcji przysłówka (2)* :

»kołem« = *w kształt koła (1)*: *GórnDworz* P5 *cf* wyżej.

»kołem« = *wykonując ruch kołowy (1)*: Redlein drehen. Kołem biegąc ná koniu. *Gyrare equum. Calag* 391a.

a. *O księżycu lub słońcu (11)* : z pułnocnych kráiów przywzięli pomocy: Y ztámtd zkad zorzá nam biały dzień podáie/ Y ztámtd/ zkad czarna noc z gwiazdami náltáie/ Y gdzie blińko ognińtych kól ludzie vsiedli *GórnTroas* 8.

W połączeniach szeregowych (2); *KochPs* 214; Niebiofá/ gwiazdy miesięczne/ Y łoneczne złoté kołá To wřzyłtko chwal Páná zgołá. *ZawJeft* 17.

W charakterystycznych połączeniach: jasne koło, ogniste (2), wdzięczne (2), złote.

Wyrażenia: »koło miesięczne« (3): Ty co raz nowym światłem zdobifz wdzięczne Koło miesięczne. *KochPs* 11, 214; *KochPhaen* 1.

»ogniste koło« (1): Kto fię [...] niezdumiwa? Abo gdy światłem vderzy go w oczy Słońce/ ognińtym gdy fię kołem toczy? *SzarzRyt* A3.

»słoneczne, słońca koło« [szyk 5 : 1] (5 : 1): *KochPs* 44; *StryjKron* 532; y iáko źimné śniegi táia/ Widząc łoneczne kołá w rzéki wciekáia: Ták prędko ślepé łczęście łwym pędem łye toczy *ZawJeft* 38, 17, 31; *WitosłLut* A5v.

b. *Jasna aureola dookoła głowy świętego (2)* :

Wyrażenie: »ogniste, świetne koło« [szyk 1 : 1] (1 : 1): Dniá iednego w Adwent/ będąc ná modlitwie/ w záchwyceniu byłá: á koło ognińte nád iey głową fię vkazáło. *SkarŻyw* 161, 462.

c. *Światło wokół księżyca; halo Mącz, Cn; area, circulus a. corona circa sidera Cn (2)* : Iż gdy fię kołem miefiąc w łwey łperze ogrodzi/ Závždy nam co nowego ná zyemię przychodzi. *RejWiz* 148v; *Mącz* 153a.

d. *O tęczy (1)* :

Szereg: »koło i łuk« (1): y ná znak obietnice łwey/ dał im tęczę: y gdy deřzdze fię zawezmą obiecał im to koło y ten łuk vkázác *SkarŻyw* 271.

e. *O tańcu (5)* : Chwalćie bębný/ chwalćie go Kołem tańcá piękńego. *KochPs* 216; Zámńą/ zámńą piękne koło/ Opiéwáiać mi wełóło *KochSob* 58 [*idem*] 58, 63; *SapEpit* B3v.

f. *[Miejsce odbywania kary dyscyplinarnej w wojsku:*

Wyrażenie: »na koło wsadzon; siedzenie na kole«: Wieńci żadny nikt nie ma rozsiewać pod siedzeniem na kole. *UstWojsk* 1581/155; A gdyby kto pojmany w nocy beł, hasła nie umiejący, aby na koło beł wsadzon. *UstWojsk* 1581/157.]

g. *Magiczny krąg, który zabezpiecza siedzącego w nim czarownika przed władzą złego ducha (1)* : Y czárnokliężnicy to częłto powiedáia/ Ktorzy w kolech fiadáiać wizyie miewáia *RejWiz* 150.

h. [Okrągła podstawa pod naczynie stołowe zwana prawdą: który poiąwży w Polfzce dziedziczkę bogatą z domu Prawdźicow (ktorzy koło owo co ná łtoł łtawiaią zá Herb nošili) nowe *proclama* Herbu łwego otrzymał *BielKron* 1597/178.]

i. [Okrągły przedmiot służący do wieszania odzieży: Także koło do wieszania szat w izbie u pociąga wiszące też zostawuje *InwSzlachKal* 1589 nr 51.]

6. Zespół ludzi stanowiący pod jakimś względem wspólnotę; *corona Vulg, Cn; agmen, caterva, chorus, circulus, coetus, cohors, concilium, conglobatio, contio, conventus, cuneus, examen, frequentia, globus, grex, orbis, semicirculus, spira, turba Cn (71)* : Bo tám z onego koła tak łie wšytkim zdało/ By łie Tełtamentowi ná wšzem dofyć sftało. *HistLan* F3; Drudzy częstuią/ choć im nie wefoło Miłtrzowfkie koło. *KlonFlis* F.

koło czyje [= złożone z kogo] (6): Przy nim koło bráciey *Leop Eccli* 50/13; *GrochKal* 7; *RybGęśli* C3; Iemu gwoli wybranych Senatorow czoło/ Y znácznego Rycerłtwá niepołednie koło Stáwi łię *WitosłLut* A2; Więć co gorłza/ máło łami Principałowie máią ná takim Bogá policzkwaniu/ iefzcze (iáko ono v Piłatá cáłą rotę kátow) wielkie koło drugich do tego przynáymuią *PowodPr* 48; *ZbyłPrzyg* A2.

W charakterystycznych połączeniach: koło białej (niewieściej) płci (2), braciej, krolow, mistrzowskie, niepołednie, nieśmiertelne, pacholcze, rycerskie (rycerstwa) (2), wielkie.

Wyrażenie: »kołem obłtąpiony« (1): Potym ná corkę weyźrzy vłubioną/ Wielkim białey płci kołem obłtąpioną *GrochKal* 7.

Wyrażenie przyimkowe: »w kole« (9): *RejZwierz* 57v; iákoż gdzieby I. M. pan Lubelłki raczył/ nálaźby wdy w thym kole kogo/ ktoby temu łprołtał. *GórnDworz* Vv, 13; *KochMuza* 26, 28; *GrochKal* 18; Lecź nie pocźciwie tám z niebiełkich progow/ Smiertelny gámrat zrzucen iefł od bogow/ Nie miał Gách mieyfca w nieśmiertelnym kole *KlonFlis* C2; *SkorWinsz* A3v; á ia dziwny łtroy widzę w tym tu kole Niewieściej płci *ZbyłPrzyg* A2.

W przeni [czego] (1) :

Zwrot: »kołem otoczyć« (1): Ołtarz twóy łwięty kołem rádołci Otoczę *KochPs* 36.

a. Izba senatorska, izba poselska, sejmik szlachecki, rada rycerska; *comitium Cn (53)* : *OrzQuin* Cv, D4; y czás nam miłey zeydźie/ niź w tych tám kołách łłucháiąć nie wšyłtko mądrych oráciy. *GórnRozm* H3, E, H3v; Połtałismy z Koła swego do Je^{go} M vczcziwie iáko przistało oznaymuiąć conas onim dochodzi *ActReg* 53, 29; *SarnStat* 31, 269; *CzahTr* E2v; *SkarKazSej* 694a.

Zestawienia: »koło poselskie« = conventus Modrz [szyk 12 : 2] (14): Przyłcie IchM Panow z połrođka WM tak zacnych osob a wielkich senatorow tam w koło nasze poselskie jest u nas tak wdzięczne, iż to wyznawać musimy. *Diar* 39; *OrzQuin* Cv; *WujJud* A5; *ModrzBaz* 144v; *NiemObr* 172; *SarnStat* *7v [2 r.], 51, 151, 314, 443; *SkarKazSej* 691b, 694a marg, b.

»koło rady, radne, radzieckie« = *senatus Modrz (1 : 1 : 1)*: *GórnDworz* Hh5v; *ModrzBaz* 27; żeby byłá iednym łwiádectwem dobrego przyacielłtwá y łásiędzłtwá miedzy námi/ tak w łtanie priwatnym iáko y w kole Rádźieckim. *KlonWor ded* **2.

»rycerskie koło« (1): Dla tego deputuiemy [...] Rewizory/ to ieft/ zftzony nálfzey KfiédzÁ AdámÁ Pilchowfkiégo [...]: zftzony Rad/ KryfztofÁ Lántckorunfkiégo [...]: á z Rycérzkiégo kołÁ/ Vrodzonégo IanÁ Biéykowfkiégo *SarnStat* 1198.

»koło senatorskie, senatorow« = *senatus Modrz* [szyk 8 : 6] (13 : 1): *StryjWjaz Cv*; *Cornelius Ruffinus* [...] ruľzon był z kołÁ Senatorfkiégo [*numero senatorum exemptus est*]. *ModrzBaz* 32, 25v [3 r.], 27v, 31v; *ModrzBazStryj ¶v*; Tegoż roku Xiążę Alexander [...] przyiáchał ozdobnie do Wilná [...] / gdzie w Senatorfkim kole vpominal fię iáwnie vdziału fwoiego oyczyftego KijowÁ. *StryjKron* 598, 692 [2 r.]; *ReszList* 188; *PaprUp* C3; *SapEpit* Bv.

»wyższe, starsze koło« (2 : 1): Y widzi mi fie by tácy wfzytscy byli w wyfłzłym kole/ mniefy by fie koľyfÁłÁ tá łodź Rzeczyppolitey/ niźli fie koľyfize. *GórnDworz* Ee, Hh5v; *PaprUp* C3v.

Wyrażenie przyimkowe: »w kole« = (*in*) *senatu Modrz* (22): *GórnDworz* Ee; *WujJud* A5; *ModrzBaz* 25v, 27v, 31v, 144v; *ModrzBazStryj ¶v*; *StryjKron* 598, 692; *ReszList* 188; *PaprUp* C3v, Kv; Pan Kamienski skoro nam votum przyszło prosiel aby mógł mowic wKole zmieysca swego *ActReg* 50, 48, 49 [3 r.]; *SarnStat* *7v, 17, 314; *SkarKazSej* 694b; *KlonWor ded* **2.

b. Trybunał sądowy (1) : A gdy iuz ná roku ftaná/ Powod opowiedziawfzy ie [świadków]/ będzie żadał aby byli do KołÁ ku mieyfctu Sądowemu wpulfzczeni y wyfłucháni. *GroicPorz* x3.

7. W funkcji przysłówka: »kołem« (12) :

a. Otaczając dookoła (6) : Przed Vpuľtem/ być Ryby z ftáwu czÁfu Gościnnéy wody nie wychodźily/ moželz z dálekÁ vczynić kołem obronę *Strum* M3; *KochPs* 132; lecÁ koło niego kołem Pokuľy różné/ biiác iemu czołem. *GosłCast* 53, 55.

Zwroty: »świat kołem objechać« (1): Zeglarze bywÁli Wfzyftek świát iáko wielki kołem obiecháli. *KochPieś* 2.

»stać kołem« (1): Oćiec fiędzie zá fwym ftołem/ A dźiateczki ftoią kołem *KochPs* 192.

b. Poruszając się w różnych kierunkach (2) : A myśli/ ktore kołem We dnie bywÁły [*lege*: bujały]: práwie wfzytkie fpołem W cney zgodzie/ ferce wodzi *GrabowSet* T3v; *GosłCast* 10.

c. Cyklicznie, ciagle, bez przerwy; niezmiennie (4) : Bieży wiátr ku południu/ y záfię bieży kołem ku puľnocy [*et circuit ad aquilonem*]/ á obráciác fię y tám y lám/ wráca fię z kád wyfzedł. *BibRadz Eccle* 1/6; Niechay Bóg Izráelfki ná wfzyftek świát flynie/ Poki kołóm [!] niemylnym dźiefn zá nocÁ pľynie. *KochPs* 61; *GrabowSet* G.

Wyrażenie: »nieodmiennym kołem« (1): A wfzelka żywa duľzá imię święté twoie Wielbić będzie: ták dľugo/ póki nieodmiennym Kołem poydzie gwiazdźifta noc zá swiátłem dźiefnym. *KochPs* 211.

8. n-loc Miasto (13) : A o ofstatek ktorego niedzielili pofłali wernara do Cola aby do nych Zydy zwiodl *LibMal* 1543/68, 1543/68, 70, 1545/94, 1547/126, 128, 1548/142; *ActReg* 131; *SarnStat* 31, 268, 888, 982 [2 r.].

*** *Dubium* (1) : Lepyey wynidź s czyfłtÁ myľlá w pole/ Niź fie toczyć w ciemne kÁty w kole *BielKom* G4.

Synonimy: **2.a. okrąg, zodyjak**; **4.d. baran, haspel, kierat, kłoba, szlifa, wał, wałek, żoraw**.

Cf CZWOROKOŁY, [JEDNOKOLE], KOŁODZIEJ, [KOŁOKRĘTNY], KOŁOMAZ, KOŁOWROT, KOŁOZĄB

